

vanou problémům otců a synů v současné rodině. Zkušenosti ze všech těchto jejích aktivit zahrnuje i recenzovaná, česky vydaná, poměrně nevelká brožura o krizi rodiny. Její autorka se netají tím, že straní rodině jako nejdůležitější společenské instituci. Proto se také často ve vědecké praxi dostala do rozporů s feministickými hnutími v USA i ve Francii. Poněkud mentorsky se cítí povolána svojí vědeckou argumentací rozhodovat o tom, co je pro ženy nejlepší. Varuje před degradací rodičovské role ve jménu individuálního přístupu psychologů ke každému členu rodiny jednotlivě. Zájmy individua se nemají křížit se zájmem rodiny. Nový otec, kterého matka po rozvodu dětem přivede, není náhradou pokrevního otce, nýbrž pouze milencem matky. Na druhé straně je však mnohaleté studium západoevropské rodiny u Evelyne Sullerotové tak zasvěcené, že dovede velmi přesně popsat i ty, podle ní nežádoucí proměny, které byt' s politováním považuje za nevratné.

Jak podle Evelyne Sullerotové začala západoevropská rodina upadat přibližně od poloviny 60. let 20. století do zmíněné krize? Domnívá se, že za druhé světové války a krátce po ní došlo k revalorizaci tradičních hodnot rodiny. Na jedné straně překvapující baby-boom u populací, které po desítilétí, ba po staletí, striktně omezovaly svoji plodnost. Na druhé straně uznání rodiny jako důležité společenské instituce téměř všemi poválečnými ústavami v Evropě, jak v demokratických státech, tak ve státech s totalitní mocí od Stalina po Salazara. Děti se rodily bez ohledu na mnohde bídné poměry válkou zničených zemí. Poválečná

obnova na Západě však přinesla i kult spotřeby. Rodiny se chtěly podílet na novém blahobytu, výroba potřebovala konzumenty. Nastaly diskuse o tom, zda je morální, aby matka malých dětí chodila do zaměstnání pro zvyšování standardu rodiny. Najednou se ukázalo, že vysoká poválečná prestiž manželství zatížila funkci rodiny nadměrnými požadavky na shodu mezi manželi a na potlačení jejich individuálních potřeb. Děti baby-boomu se začaly bouřit proti autoritě rodičů. Sullerotová se domnívá, že všeobecně ve svobodné společnosti žádoucí a potřebná demokratizace rodiny vlastně způsobila její potíže, které se plně projevily v druhé polovině 60. let rychlým vzestupem počtu rozvodů na hodnoty v Evropě nikdy nevidané, poklesem plodnosti a nárůstem soužití partnerských párů bez sňatku. Podle názoru Sullerotové v polovině 80. let nastalo zvolnění těchto nepříznivých trendů, avšak jejich důsledky pro evropskou rodinu už nebylo možno zahladit. Příliš mnoho dětí bylo vychováno jen jedním z rodičů, nejčastěji matkou. Příliš mnoho lidí změnilo několikrát za život partnera, aby ve stáří zůstalo osamoceno. Příliš mnoho svazků s širší rodinou bylo zpřetrháno nesezdanými soužitími, jejichž rozpad se ukázal být častější a bolestnější pro děti i rodiče než legální rozvod manželství před soudem. Jaký bude vývoj evropské rodiny v 21. století se Sullerotová neodvažuje předvídat. Přesto se domnívám, že je velmi užitečné si její *Krizi rodiny* přečíst, tím spíše, že obsahuje i některé údaje o českých rodinách, které se čím dále tím více začínají připodobňovat rodinám západním.

Pavla Horská

Pierre Bourdieu: Teorie jednání

Praha, Karolinum 1998, 180 s., rejstřík.

První český překlad předního francouzského sociologa, od roku 1982 profesora na Collège de France, je jistě významný čin. Pierre Bourdieu (nar. 1930) vystudoval prestižní ENS v Paříži, začal výzkumy kabylských rituálů v Alžírsku (*Les héritiers*, 1964), zabýval se přenosem kulturních statků a vzděláváním (*La reproduction – éléments pour une théorie de l'enseignement*, 1970), vznikem a rolí „habitu“, tj. souhrnu vzorců, jež společnost vtiskuje

jednotlivci (*La distinction – critique sociale du jugement*, 1979), analýzou každodenního jednání (*Le sens pratique*, 1980) a společenské role řeči (*Ce que parler veut dire*, 1982) i kritikou akademického prostředí (*Homo academicus*, 1984).

Soubor přednášek a esejů, který vyšel v nakladatelství Karolinum (z francouzského originálu *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*, Paris 1994 přeložila V. Dvořáková), představuje čtenáři hlavní stránky jeho mnohotvárného díla. Tématem sociologie, kterou Bourdieu chápe velmi široce a s mnoha přesa-

hy do jiných disciplín, jsou podle něho vztahy, nikoli substance či předměty. Víc než o popisy základních skupin a postojů jde tedy v každém případě o vztahy a rozdíly mezi nimi. Rozlišení čili *distinkce* je ostatně i název autorova hlavního díla. „Existovat znamená lišit se, být odlišný“, parafrázuje autor strukturalistické lingvisty. Jednotlivci i skupiny se liší především „kapitálem“, jímž disponují. Bourdieu ovšem vedle kapitálu ekonomického zahrnuje i kapitál „symbolický“, tvořený zejména vzděláním, postavením, pověstí či uznáním, ale také kapitál „politický“, který ilustruje postavením ve stranické hierarchii někdejší NDR (s. 21 an.).

Společnost autor zobrazuje jakousi mapou sociálních postavení či pozic ve dvou dimenzích (s. 15): jednou je rozvrstvení podle úhrnného kapitálu (od svobodných povolání až po zemědělské dělníky), druhou rozlišení podle poměru obou hlavních složek kapitálu, kde stojí proti sobě na jedné straně vysokoškolská profese a na druhé velkoobchodníci. Do této mapy lze umístit nejen jednotlivé společenské vrstvy či skupiny, ale právě tak i určité typické činnosti a zvyky. Tak k vyšším vzdělaným vrstvám patří bridž, klavír, tenis nebo pití whisky, kdežto pro osoby s převahou ekonomického kapitálu jsou charakteristické hony a vodní sporty. Nižším středním vrstvám (ve Francii) odpovídá na ekonomickém pólu koulená (*pétanque*) a pernod, na pólu vzdělání třeba opereta a někde uprostřed rybaření a pivo. Ještě níž bude fotbal a tahací harmonika. Na téže mapě pak lze sledovat jak individuální „dráhy“ či kariéry, tak např. politické preference (pravice versus levice).

S každým místem takto zmapovaného prostoru životních stylů lze pak spojit jistý specifický „habitus“, princip společenské diference, který ovšem své nositele sám diferencuje: určuje, co se pro koho hodí a nehodí, co je vkusné a nevkusné a pod. Od Weberových „ideálních typů“ se habity liší (podle názoru recenzenta) jednak systematičností, jednak důrazem na „rozlišení“ a konkrétní detail. Blízkost v mapě společenských pozic znamená i pravděpodobnost, že se jejich různí nositelé v životě setkají, případně vezmou. Vymezuje také společenskou třídu, již Bourdieu ovšem chápe jako ryze výkladový pojem: ke vzniku „třídy“ ve smyslu Marxově by musela přistou-

pit ještě politická mobilizace pro společný zájem.

Při výkladu „symbolického kapitálu“ věnuje Bourdieu zvláštní pozornost roli školství, jež není jen institucí vzdělávací, nýbrž také rozvětvenou sítí „Maxwellových démonů“, jež mladé lidi podle shodných kritérií třídí. K tomu slouží i systém státně uznaných obřadů, diplomů a titulů, vymezujících „školní šlechtu“, založenou – v protikladu ke kléru a šlechtě vojenské – na „kompetenci“. Zde, v „logice konkurenčního boje všech proti všem“, v neodvolatelném „zařazování do jediné hierarchie podle prospěchu“, vidí autor hlavní příčinu jak marných pokusů o reformy školství, tak i převládajícího pocitu neuspokojení a krize mezi „uštvanými rodiči a umořenou mládeží“ (s. 34).

V mikrosociologických analýzách jednání se autor opírá o fenomenologické pojetí svobody a o model hry (Huizinga), varuje však před falešnou představou, jako by jednání bylo neustále zaměřeno k (vědomému) cíli: daleko významnější je „cit pro hru“, který zkušenému v každém okamžiku říká, co má udělat teď. Ani lidský život není pouhým rozvíjením „prvotního projektu“ (Sartre), nýbrž spíš průběžnou totalizací jednotlivých kroků kolem osoby s jejím vlastním jménem. Zde Bourdieu potvrzuje Husserlovo rozlišení mezi „protencí“ jako prodlouženou přítomností (kde vládne právě „herní cit“) a budoucností jako kladeným projektem. Jinde autor navazuje na Huizingu a vykládá pojem *illusio* (od *in-ludere*) jako „zaujetí hrou“, společné přesvědčení, že v dané situaci „stojí za to hrát“. Tato „iluze“, jež nemusí rušit jistotu nezaujatost hráčů, je opakem lhostejnosti, ataraxie, a tak nutnou podmínkou každého jednání. Je to „pohroužení do své věci“ a její budoucnosti, „investice, vsazení ve smyslu psychoanalytickém i ekonomickém“ (s. 109).

Jiným pozoruhodným fenoménem je konflikt mezi užitkovou ekonomikou směny a „ekonomií symbolických statků“, založenou na darech (Mauss). Dar sice zavazuje (alžírské přísloví dokonce říká, že „dar je neštěstí“, s. 123), okamžité oplacení by se však rovnalo odmítnutí a nepřichází tedy v úvahu. Delikátní problém se podle autora řeší tím, že mezi oběma dary uplyne jistý čas, takže mohou vypadat jako nezávislé a samostatné. K podobným

konfliktům však dochází všude tam, kde se se symbolickými statky zachází a obecně vyžaduje nezištnost. Tak vztahy mezi generacemi nemohou mít povahu směny a i z běžných dávků pečlivě odstraňujeme cenovky. Tento „zákaz kalkulovat“ se jistě vztahuje na oblast náboženského života a hlavně církevního provozu, týká se však i akademického provozu jako *scholé*, uvolněné ze životních tlaků. Pozastavením, suspendováním vnějších cílů se i tyto činnosti blíží opět hře.

Téma symbolické „nezištnosti“ přirozeně přechází do úvah o „univerzálním“ jakožto ceněném protikladu k partikulárním zájmům. Bourdieu vychází z Kantovy etiky, kritizuje ji však ve dvojím ohledu. Kant předně přehlíží, že „rozum“ je bytostně historický – a tedy nutně v plurálu (titul originálu, *Raisons pratiques*, je prostě plurál „praktického rozumu“; škoda, že se v překladu úplně ztratil). Za druhé naivně předpokládá, jako by každý jednající člověk měl a mohl mít vůči situaci odstup, který je ve skutečnosti výsadou lidí, uvolněných z tlaku světa – tj. teoretiků. Vezmeme-li však vážně praktickou situaci, nemůžeme přehlédnout např. jisté rituální rysy, dvojznačnosti a mlhavosti, které ji dávají pružnost, nezbytnou pro skutečné jednání.

Podle dobré francouzské tradice je autor jak jen možno kritický, zejména vůči státu a jeho vše pronikající moci. Stát, který si osobuje monopol na univerzálnost, je přirozeně také předmětem „univerzálního podezření“. Bourdieu opakovaně ukazuje, jak moderní stát ovlivňuje své občany (zejména prostřednictvím veřejného školství) různými formami symbolického násilí. Je však stejně kritický i vůči tendencím anarchistickým a k marxismu. Místy ale jako by mu tato kritičnost přerostla přes hlavu. Tak celkovým tenorem knihy je zásadní polemika s utilitarismem a redukcionismem (srv. např. s. 108), přesto se v souvislosti s ekonomikou symbolických statků lze dočíst, že jejich „pravdou“ je „cena“ (s. 148), nebo že „doopravdy“ je pouze „pravda směny“ (s. 125). To není jen redukční lapsus: kdyby tomu tak mělo být, autorův koncept „symbolického kapitálu“ by se zcela rozplynul. Zřejmě na chvíli podlehl „odhalovacímu“ klišé, ač právě

lidské záležitosti charakterizuje symbolické „oblékání“, které nemá se lži nic společného: je snad „pravdou“ člověka, když ho svléknou do naha?

Podobně problematické připadají recenzentovi silácké výroky o „libovolnosti“ rodiny – iluze a sociální fikce, kterou prý udržuje pouze stát (s. 103). I tohle klišé mladých „buřičů“, kteří právě vytěsnili vlastní dětství, bohorovně přehlíží antropologický základ rodiny jako jediného místa, kde mají děti naději na lidskou budoucnost. Její formy se mohou jistě měnit, právě naše doba však ukazuje, že se mění až překvapivě málo: ač ztratila téměř všechny své ekonomické funkce (o nichž autor obsáhle hovoří), trvá dál i bez „ručení státu“. E. Sullerotová (*Krise rodiny*, Praha 1998) dokonce vidí v bohatých společnostech náznaky jisté obnovy.

Při výkladu „symbolické ekonomie“ darů autor vytýká M. Maussovi (po mém soudu neprávem), že přehlédl význam času, který jednotlivé akty od sebe odděluje (s. 123). Rozdíl mezi oběma ekonomii se však nedá vyložit jen tím, že dary se nevyměňují současně. Tento důležitý vnějškový rozdíl ve skutečnosti jen vyjadřuje rozdílný cíl obou typů jednání: zatímco v (ekonomické) směně se aktérům jedná o zboží, případně o peníze, kdežto vzájemné závazky se snaží omezit na co nejmenší míru, cílem „ekonomie“ daru jsou právě dlouhodobé vztahy, závazky či pouta, kdežto samy předměty jsou přitom podružné a často velice „symbolické“. Bourdieu sice zmiňuje „sociální pouto“, základní odlišnost cílů však nereflektuje.

Jak vidno, je Bourdieuova kniha nabitá myšlenkami, nápady, postřehy – na malém prostoru možná až příliš. Soubor přednášek, byť sestavený autorem, je forma ne právě pedagogicky průhledná, zato však rozhodně ne nudná. Četbu zpřijemňuje dobrý překlad, ruší jen francouzské transkripce řeckých pojmů (*philia*, *skhole*) a řada drobných chyb: *epifonemata* (?) místo *epifoneménú* na s. 7, *spondaios* místo *spoudaiós* a *spoudazein* na s. 154 atd.

Jan Sokol